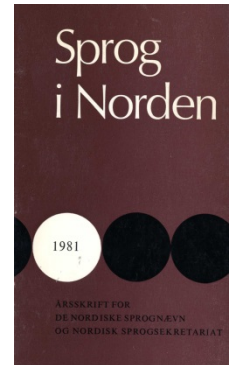

Sprog i Norden

Titel: Om tysk og dansk sprog i Sønderjylland
Forfatter: Allan Karker
Kilde: Sprog i Norden, 1981, s. 20-28
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Dansk Sprognævn

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Om tysk og dansk sprog i Sønderjylland

Af Allan Karker

Statsgrænsen mellem Danmark og Tyskland var fra den tidlige vikingetid (811) floden Ejder, som i dag danner skellet mellem de to dele af det tyske forbundsland Schleswig-Holstein. Hele landsdelen Slesvig eller Sønderjylland — mellem Kongeåen og Ejderen — hørte altså til Danmark. Men snart blev området mellem Ejderen og Danevirke koloniseret af tysktalende saksere, og efter 1100 opnåede det tyske sprog en sådan social og kulturel prestige at den oprindelige befolkning begyndte at opgive sit danske talesprog til fordel for tysk. Ved år 1800 taltes der ikke mere dansk syd for en linje langs Slien og nord om købstæderne Slesvig og Husum, og i løbet af det næste halve hundrede år gik også Angel over til tysk. Syd for (omtrent) den nuværende statsgrænse var kirke- og skolesproget tysk overalt. I hele Sønderjylland var det tyske sprog mediet for næsten al højere dannelse. Dansk — dvs. det sønderjyske folkemål — var først og fremmest almuens sprog, jf. den plattyske talemåde *he is en bur, he sprikt dänsch*.¹

Politisk og administrativt havde Sønderjylland siden 1100-tallet været et relativt selvstændigt hertugdømme under den danske krone, fra 1460 nøje forbundet med det rent tyske Holsten; i personalunion med Danmark blev begge hertugdømmer forvaltet på tysk. Før 1800 var der dog ikke tale om nationale modsætninger: "At højtysken kunde anvendes som officielt sprog i et overvejende dansktalende land", skriver Skautrup i sin sproghistorie, "var for de fleste i 1700-tallet næppe særligt påfaldende. Patriotismen forudsatte ikke nødvendigvis — som nationalfølelsen efter 1800 — et fælles nationalsprog".²

I 1800-årene blev imidlertid Johann Gottfried Herders op-

fattelse dominerende: at det vigtigste udtryk for et folks nationale egenart er sproget. Det var denne opfattelse der lå til grund for Peter Hiort Lorenzens navnkundige demonstration i 1842 i stænderforsamlingen for Slesvig, hvis forhandlinger foregik på tysk. I den officielle Stændertidende, som udgaves tospaltet på tysk med dansk oversættelse, hedder det:³

Kurz vor dem Schlusse der Sitzung bat der Abgeordnete für Sonderburg das Präsidium, einige Worte an den Königlichen Herrn Commissar richten zu dürfen. Nach ertheilter Erlaubniss redete derselbe in dänischer Sprache.

Der Königliche Herr Commissar: Wenn der Herr Abgeordnete eine bestimmte Antwort wünsche, müsse er denselben ersuchen, in deutscher Sprache sich auszudrücken, da er der dänischen Rede nicht völlig mächtig sei.

Der Abgeordnete Lorenzen von Hadersleben fuhr fort in dänischer Sprache zu reden.

Kort før Mødets Slutning bad den Deputerede for Sønderborg Præsidiets om, at turde henvende nogle Ord til den Kongelige Herr Commissarius, og efter erholdt Tilladelse talte Samme Dansk.

Den Kongelige Herr Commissarius: Hvis den Herr Deputerede ønsker et bestemt Svar, maa han anmode ham om, at udtrykke sig i det tydske Sprog, da han ikke er det danske aldeles mægtig.

Deputeret Lorenzen fra Haderslev blev ved i det danske Sprog.

De nationalpolitiske modsætninger der havde gjort sig gældende fra 1830erne, bl.a. med krav om Slesvigs optagelse i det Tyske Forbund af 1815, slog i 1848 ud i det slesvig-holstenske oprør. Efter sejren i treårskrigen indledte den danske regering fra 1851 en ublu fordanskningspolitik; skolesproget blev ændret fra tysk til dansk ikke blot i det område af Sydslesvig hvor folkemålet var sønderjysk, men også i Angel og i en del sogne som allerede før 1800 var ophørt med at tale dansk. Med modsat fortegn og med samme negative resultat blev den sproglige tvangspolitik videreført af Preussen efter Danmarks afståelse af hele Slesvig i 1864; det danske sprog blev straks trængt tilbage i skolerne, og fra 1888 foregik al undervisning på tysk.⁴ Sproget — det sønderjyske talesprog og det rigsdanske skriftsprog — blev nu af største betydning som udtryk for danskheden i Nordslesvig.

Som bekendt fik Danmark efter folkeafstemning i 1920 Nordslesvig tilbage; det udgør nu Sønderjyllands Amt. Grænsedragningen gav Danmark et tysk mindretal svarende til 25.329 stemmer. Men i dag må det fastslås at det tyske mindretals størrelse ikke kan måles ved stemmer afgivet på dets politiske parti: Da Slesvigsk Parti sidst stillede op til et folketingsvalg (1971), opnåede det kun 6.743 stemmer; men en indtrængende sociologisk undersøgelse anslår at det tyske mindretal i 1971 omfattede omkring 15.000 personer, og et tysk historisk standardværk sætter tallet så højt som ca 23.000.⁵

Betyder det så at der er mellem 15.000 og 23.000 tysksprogede danske statsborgere i Nordslesvig? Dette spørgsmål lader sig ikke besvare med et rent ja eller nej.⁶

Elklit etc. påviser at i tyskhedens kerneområde — dvs. Tønder,⁷ Højer og 6 landkommuner nær grænsen — har 61 % af de personer der er opvokset i Nordslesvig og selv betegner sig som tysksindede talt dansk og kun dansk i deres barndomshjem; 11 % har talt både dansk og tysk, og 28 % kun tysk (for de dansksindede er de tilsvarende tal 90 %, 5 % og 5 %). Af disse tysksindede taler 66 % nu kun dansk i hjemmet og med deres nærmeste familie, 15 % taler både dansk og tysk, og 19 % kun tysk. Af de 28 % + 11 % = 39 % som voksede op med tysk eller med både tysk og dansk er 6 % + 6 % = 12 % gået over til kun at tale dansk, mens 3 af de 61 % der voksede op med dansk er gået over til tysk og 4 % nu taler tysk ved siden af dansk.⁸ Denne danske undersøgelse bekræftes af en tysk analyse foretaget alene blandt medlemmerne af mindretallets organisation, Bund Deutscher Nordschleswiger; den når frem til at 65 % af medlemmerne oftest taler dansk med den nærmeste familie, nøjere udtrykt 63 % sønderjysk og 2 % rigsdansk.⁹ Ifølge en anden tysk undersøgelse blandt 161 elever i tyske skoler i Nordslesvig har 47 % dansk (sønderjysk og rigsdansk) som hjemmesprog, 29 % både tysk og dansk, og 22 % kun tysk.¹⁰

Går vi uden for kredsen af dem der selv betegner sig som tysksindede og ser på hele befolkningen i kerneområdet, finder vi at kun 6 % har tysk som dagligsprog, medens 9 % er medlemmer af Bund Deutscher Nordschleswiger, 14 % regelmæs-

sigt læser det tyske dagblad Der Nordschleswiger, 15 % stemte på Slesvigsk Parti ved folketingsvalget 1971, 18 % sender deres børn i tysk skole (hvor der dog undervises i dansk senest fra 3. klasse), og 25 % går til tysksproget gudstjeneste.¹¹

Forbruget af massemedierne er ifølge Elklit etc. af betydeligt omfang. Der læses dog næsten kun regionale aviser, dvs. Vestkysten, Jydske Tidende og Der Nordschleswiger. Af de tysksindede i kerneområdet læser 45 % kun tyske aviser, 31 % både tyske og danske, og 17 % kun danske. Derimod er det kun 1 % af de dansksindede der læser tyske aviser. De personer der læser både tyske og danske aviser bruger mere tid på avislæsning end dem der kun læser enten tyske eller danske.¹²

Læsning af ugeblade er ifølge Elklit etc. udbredt i hele befolkningen, men der læses næsten kun danske blade; ikke mindre end 90 % af de tysksindede ugebladslæsere holder sig alene til danske blade. Siden undersøgelsen er disse fund dog muligvis forældede; som følge af tv-interessen er det tyske Hör zu meget læst, også af dansksindede.¹³

Forbruget af radio og fjernsyn kan eksemplificeres med nyhedsudsendelserne. Af de personer i kerneområdet der opfatter sig selv som stærkt tysksindede hører 30 % kun den danske radioavis, andre 30 % både dansk og tysk, 8 % kun tysk. Når det gælder nyhederne i fjernsynet, er det derimod bare 1 % af de stærkt tysksindede der kun ser den danske tv-avis, medens 78 % ser både dansk og tysk, og 19 % kun tysk.¹⁴ Om forbruget af tyske tv-programmer i den nordslesvigske befolkning som helhed formoder Elklit etc. at motiveringen er den samme som når danskere nord for Kongeåen vælger et tysk program eller når københavnere stiller ind på en svensk kanal.¹⁵ Adgang til udenlandske programmer øger generelt tv-forbruget i Danmark, og i hele den sydlige del af landet (der foruden Sønderjylland indbefatter Fyn, Sydsjælland og Lolland-Falster) synes det tyske fjernsyn at have fremmet interessen for at lære tysk.¹⁶

Om de tysksindedes sprog i Nordslesvig kan det konkluderes at flertallet taler dansk (sønderjysk) til daglig, at alle kan tale dansk (sønderjysk), og at alle forstår dansk (sønderjysk og rigsdansk). På offentlige steder tales der ikke så meget tysk

som før 1945, og der er eksempler på at tosprogede gymnasieelever endog i kerneområdet undser sig for at tale tysk hvis der er dansktalende til stede.¹⁷

Syd for grænsen konstaterer vi omvendt at de fleste dansksindede¹⁸ taler tysk som dagligsprog (plattysk eller højtysk) og at alle forstår højtysk. Den danske Flensborg Avis har hver dag et tillæg på tysk (tidligere et selvstændigt blad, Südschleswigsche Heimatzeitung).

Sprog og nationalfølelse er altså langtfra kongruente. Det er en gammel erfaring i det dansk—tyske grænseland, men gennem et par generationer (1850—1920) troede politisk ansvarlige på begge sider at et påtvunget sprogskifte var midlet til at fremkalde et nyt fædrelandssind. "Sproget må være det afgørende med hensyn til nationaliteten. At der er mange dansktalende, der nærer tysk sindelag, er en national abnormitet", sagde den sønderjyske journalist Andreas Grau i 1911. Samme år skrev den tysksindede Erich Schlaikjer bevæget om det danske sprogs centrale plads i hjemmetyskernes liv og sluttede: "Og hvad står der så over for alt dette? Over for disse livets friske og dybe indtryk? Ene den tyske bog. Ikke andet. Absolut ikke andet."¹⁹ For den dansktalende hjemmetysker er modersmålet den sønderjyske dialekt, kultursproget højtysk. I den interviewundersøgelse som ligger til grund for Elklit etc. skelnes der normalt kun mellem "dansk" og "tysk", men man har noteret sig hvad de adspurgte selv kaldte deres sprog; det viser sig her at 66 % af de stærkt tysksindede spontant brugte betegnelsen sønderjysk, mens 64 % af de stærkt dansksindede betegnede sproget som dansk. Selv om sønderjysk er en dansk dialekt, markerer de tysksindedes foretrukne betegnelse åbenbart en distance til den danske nation.²⁰

Den retlige garanti for mindretallenes valg af sprog på begge sider af grænsen findes i to ensidige erklæringer afgivet af henholdsvis den danske og den vesttyske regering efter drøftelser i Bonn 1955; de lyder som følger:²¹

1) Bekendelsen til tysk nationalitet og tysk kultur er fri og må ikke af myndighederne bestrides eller efterprøves.

1) Das Bekenntnis zum dänischen Volkstum und zur dänischen Kultur ist frei und darf von Amts wegen nicht bestritten oder nachgeprüft werden.

2) Personer, der tilhører det tyske mindretal og deres organisationer, må ikke hindres i, i tale og skrift, at benytte det sprog, de foretrækker. Anvendelsen af det tyske sprog for domstolene og over for forvaltningsmyndighederne retter sig efter de herom i lovgivningen fastsatte forskrifter.

2) Angehörige der dänischen Minderheit und ihre Organisationen dürfen am Gebrauch der gewünschten Sprache in Wort und Schrift nicht behindert werden. Der Gebrauch der dänischen Sprache vor den Gerichten und Verwaltungsbehörden bestimmt sich nach den diesbezüglichen gesetzlichen Vorschriften.

For Danmarks vedkommende er lovgivningen indeholdt i retsplejelovens § 149. Bestemmelserne lyder således:

§ 149. Retssproget er dansk. Afhøring af personer, der ikke er det danske sprog mægtig, skal så vidt muligt ske ved hjælp af en translator. Dog kan i borgerlige sager tilkaldelse af tolk undlades, når ingen af parterne gør fordring herpå, og retten tiltror sig fornødent kendskab til det fremmede sprog. Det samme kan under sidstnævnte forudsætning finde sted i straffesager uden for domsforhandling for landsret.

Stk. 2. Dokumenter, der er affattede i fremmede sprog, skal ledsages af en oversættelse, der, når retten eller modparten forlanger det, skal bekræftes af en translator. Oversættelse kan dog frafalde, når begge parter er enige derom, og retten tiltror sig fornødent kendskab til det fremmede sprog.

Som flere gange antydet ovenfor har forholdet dansk : tysk på begge sider af grænsen en tredje dimension. Traditionelt er talesproget i alle befolkningslag i disse egne dialekten, dvs. sønderjysk, syd for grænsen også plattysk. Men skolens sprog er — ligesom massemediernes sprog — rigsdansk respektive højtysk. Samspeilet mellem sprogene kan fx ytre sig på denne måde: Et barn af hjemmetyske forældre i Nordslesvig taler kun sønderjysk i sit hjem; barnet bliver sat i tysk skole, hvor det møder højtysk som undervisningssprog, og hvor det desuden lærer rigsdansk i dansktimerne. I Sydslesvig kan på tilsvarende måde et barn af dansksindede forældre, der har plattysk eller (tilnærmet) højtysk som hjemmesprog, få rigsdansk som skolesprog og desuden lære højtysk i tysktimerne. Hjemmesproget — dialekten — vil i begge tilfælde blive mere eller mindre isoleret ved en sproglig "gaffeldeling", idet hjem-

mets erfaringsverden kun delvis dækkes ind af de to rigssprog, og der opstår et ordforrådsdeficit i både hjemmesprog og skolesprog.²² I Nordslesvig kan symbiosen mellem sønderjysk, rigsdansk og højtysk yderligere fremkalde en kompliceret "toenhalvsprogethed".²³

Siden den tidlige middelalder er grænsen mellem tysk og dansk talesprog langsomt, efter 1800 med tiltagende hast, rykket nordpå. Dansk er vejet 40—60 km tilbage. I Agtrup en halv snes kilometer syd for grænsen kan vi følge tilbagegangen gennem dette århundrede: I 1907 taltes der dansk i ca. 64 % af familierne; 43,6 % af alle ægtefæller talte dansk indbyrdes i 1937, men i 1947 var dette tal reduceret til 32,9 % og i 1975 yderligere til 9,7 %.²⁴ Kyndige iagttagere er enige om at sproggrænsen meget snart vil falde sammen med statsgrænsen.²⁵

Gennem århundrederne veg det danske — dvs. sønderjyske — talesprog først for plattysk, siden for højtysk. Ved statsgrænsen mødes det tyske sprog nu også med rigsdansk, der vinder mere og mere frem i Sønderjylland — langsomt hos hjemmetyskerne, der bruger hjemstavnsens dialekt som skjold.²⁶ På længere sigt vil den sønderjyske dialekt sandsynligvis blive afløst af (tilnærmet, regionalt farvet) rigsdansk. Og såfremt rigsdansk vedbliver at være et entydigt udtryk for dansk nationalitet — men også kun under denne forudsætning — vil fremtiden give Anders Bjerrum ret i hans spådom: at "det er dette Rigssprog der alene kan bevare dansk Tankegang og dansk Sindelag i Sønderjylland."²⁷

Noter

- 1 Der ses i denne oversigt helt bort fra det lille frisiske sprogområde ved vestkysten. Om sproggrænsen og sprogskiftet se i øvrigt Bjerrum (1944, 1963), Skautrup, Stenz og Søndergaard: Vom Sprachenkampf.
- 2 Skautrup III, s. 117.
- 3 Gengivet efter faksimile hos Skautrup III, s. 111.
- 4 Dog var religionsundervisning på dansk tilladt i sogne med dansk gudstjeneste. Indtil 1920 levnede fortyskningen 28 sådanne sogne ud af 102 i 1864 (Skautrup IV, s. 42).
- 5 Elklit, Noack & Tonsgaard s. 79, sml. Brandt s. 351.
- 6 Tallene hos Haarmann er til dels indbyrdes modstridende (s. 22

- og 52); fejlagtigt angives alle tysksindede i Danmark at have tysk som modersmål (s. 52, jf. s. 88).
- 7 Jf. hertil Svalastoga & Wolf (1963, 1969).
 - 8 Elklit etc. s. 93, jf. s. 91.
 - 9 Willkommen s. 138.
 - 10 Søndergaard: Vom Sprachenkampf, s. 302. Mindretallet har siden genforeningen (kun med en afbrydelse 1945—46) frit kunnet oprette skoler med tysk undervisningssprog.
 - 11 Elklit etc. s. 63.
 - 12 Elklit etc. s. 152—155; i kolonne 3 i tabellen s. 153 er procenttallet 12 ud for "Uoplyst/ingen" en trykfejl, procenten er 7.
 - 13 Elklit etc. s. 155, korrigeret ved meddelelse af prof. Bent Søndergaard, Tønder.
 - 14 Elklit etc. s. 157.
 - 15 Elklit etc. s. 161.
 - 16 Looms, specielt s. 74 og 86.
 - 17 Søndergaard: Vom Sprachenkampf, s. 302.
 - 18 Ved valg til Slesvig-Holstens landdag i 1971 og 1979 blev der afgivet 19.720 henholdsvis 22.291 stemmer på dansksindede kandidater.
 - 19 Citaterne efter Japsen s. 46 og 48. Betegnelsen *hjemmetysker* har været i brug siden ca. 1850.
 - 20 Elklit etc. s. 96—98, som tillige — og med rette — kritiserer Willkommen for at overbetone forskellen mellem sønderjysk og rigsdansk.
 - 21 Lovtidende C, bekendtgørelse af 7. juni 1955.
 - 22 Søndergaard: Sprogligt deficit.
 - 23 Søndergaard: Tosprogethedsproblemer, specielt s. 64.
 - 24 Søndergaard: Vom Sprachenkampf, s. 302; jf. Selk, Ryge Petersen og Stenz.
 - 25 Bjerrum (1944) s. 20; P. Petersen s. 120; Kuhn s. 76; Søndergaard: Vom Sprachenkampf, s. 302.
 - 26 Willkommen s. 135—136, 139. Rigsdansk gør sig som nævnt også gældende hos de dansksindede sydslesvigere.
 - 27 Bjerrum (1953) s. 124.

Citeret litteratur

- Anders Bjerrum*: Vort Sprogs gamle Sydgrænse (Sønderjydske Aarbøger 1944, s. 1—20).
 — Om de danske Dialekter i Sønderjylland (ibid. 1953, s. 101—124).
 — Den dansk—tyske sproggrænse i middelalderen (Namn och Bygd 50, 1963, s. 182—192).
Otto Brandt: Geschichte Schleswig-Holsteins^r (Kiel 1976).
Jørgen Elklit, Johan Peter Noack & Ole Tonsgaard: Nationalt

- tilhørsforhold i Nordslesvig. Resultater fra en interviewundersøgelse (Århus 1978).
- Harald Haarmann*: Grundfragen der Sprachenregelung in den Staaten der Europäischen Gemeinschaft (Hamburg 1973).
- Gottlieb Japsen*: Dansk og tysk i Sønderjylland. Fra 1864 til vore dage (Kbh. 1979).
- Hans Kuhn*: Die Sprachen im deutsch—dänischen Grenzraum (Grenzfriedenshefte 1963, s. 69—77; optrykt i Hans Kuhn: Kleine Schriften I, Berlin 1969).
- Peter Looms*: Fjernsynets betydning i mødet mellem sprogene i det dansk—tyske grænseområde (Mødet mellem sprogene i det dansk—tyske grænseområde, udg. Institut for Grænseregionsforskning, Åbenrå 1979, s. 69—87).
- Peter Petersen*: Zur Sprachenfrage im schleswigschen Grenzgebiet (Schleswig-Holstein. Monatshefte für Heimat und Volkstum, 14. Jahrgang 1962, s. 117—120).
- Søren Ryge Petersen*: Dansk eller tysk? En undersøgelse af sprogforholdene i en flersproget sydslesvigsk kommune 1973 (Flensborg 1975).
- Paul Selk*: Die sprachlichen Verhältnisse im deutsch—dänischen Sprachgebiet südlich der Grenze (Flensburg 1937) + Ergänzungsband (1940).
- Peter Skautrup*: Det danske sprogs historie I—IV (Kbh. 1944—68) §§ 39B, 48, 55A, 67A, 79A—B, 83D.
- Christian Stenz*: Grænselandets sprog (Grænseforeningens årbog 1977).
- Kaare Svalastoga & Preben Wolf*: En by ved grænsen (Kbh. 1963).
- A Town in Danish Borderland (Studies in Multilingualism, ed. by Nels Anderson, Leiden 1969, s. 26—44).
- Bent Søndergaard*: Tosprogethedsproblemer i det dansk—tyske grænseområde (Mødet mellem sprogene etc., s. 58—68; se Looms ovenfor).
- Vom Sprachenkampf zur sprachlichen Koexistenz im deutsch—dänischen Grenzraum (Sprachkontakt und Sprachkonflikt, hrsg. Peter Nelde, Wiesbaden 1980, s. 297—305).
- Sprogligt deficit. Sprogpædagogiske betragtninger over den dansk—tyske bilingualisme (Åbenrå 1980).
- Dirk Willkommen*: Zur Stellung der Kommunikation bei den Mitgliedern des Bundes Deutscher Nordschleswiger (Beiträge zur Frage der ethnischen Identifikation des Bundes Deutscher Nordschleswiger, hrsg. Kai Detlev Sievers, Flensburg 1975, s. 133—156).
- I de citerede fremstillinger findes yderligere litteraturhenvisninger; se desuden:
- Bent Søndergaard*: En begyndende udforskning af den dansk—tyske bilingualisme. En bibliografi (Kbh. 1980).